

МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРІОГРАФІЯ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

В.М.РИЧКА*

КИЄВО-РУСЬКА СПАДЩИНА В РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ XIX ст.

Попри свої «антикварні шати», киево-руське минуле в історієписанні XIX ст. дедалі більше привертало увагу тодішніх інтелектуалів, які шукали у ньому витоки національних традицій і коріння ідентичностей. У статті йдеться про те, як відбувалося пригадування та привласнення цієї спадщини у національних (російській та українській) історіографіях.

Після монголо-татарського нашествя 1230–1240-х рр., встановлення чужинцями на східнослов'янських землях нових політичних структур та системи володарювання, пам'ять про Русь розбилася, мов та стара надмогильна плита, позбавивши спогади про неї внутрішнього зв'язку та сутнісного змісту. Прокволом у глибинах суспільної свідомості новонароджуваних української та російської інтелектуальних еліт ті давні уламки почали набувати знакової сутності, чи радше будівельного матеріалу для створення певних ідеологічних конструкцій, що мали слугувати опорою для їхніх уявлень про теперішнє призначення своїх народів.

Першими приступили до цієї роботи книжники-історіографи Московського царства, які склали ці уламки у доволі струнку схему походження та історичного розвитку Московії. На початку 1560-х рр. з ініціативи та під керівництвом митрополита Макарія тамтешні книжники уклали одну із найбільш відомих тогочасних літературно-історичних пам'яток – «Степенну книгу» («Книга степенна царского родословия, иже в Рустей земле в благочестии просиявших богоутвержденных скипетродержателей...»). Цей монументальний звід, розвиваючи історико-генеалогічну схему «Сказання про князів владимирських», містив послідовний виклад московської/російської історії, розподіленої на 17 «степеней», перші шість з яких містили біографії князів Русі – «предків» Івана Грозного. Києво-руська минувшина поставала, таким чином, як фундамент генеалогії великих князів московських.

Ідея безперервної династичної і церковно-політичної тяглості історичного розвитку Московії утверджувалася й розвивалася в багатьох інших творах московської книжності. Як зауважував О.Є.Пресняков:

* Ричка Володимир Михайлович – доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник сектору досліджень з історії Київської Русі Інституту історії України НАНУ.

E-mail: wlr@i.com.ua

«Життєвим завданням цих книжників було теоретично осмислити й історично виправдати ріст Московської держави та висвітлити ті широкі домагання, з якими вона вступила в добу Івана III. [...] Прагнення московських збирачів землі руської до створення об'єднаної національної держави «всєя Русі» у теорії книжників виправдовувалося їхніми династичними, вотчинними правами на всю спадщину роду Рюриковичів. І московський великий князь представився прямим спадкоємцем київського, пред'являючи на Київську Русь свої історичні права»¹.

Таким було ідейно-політичне підґрунтя, на котрому зросла традиційна схема російської національної історії, з якою вона вступила у XIX ст. На залежність російської модерної історіографії від московської історичної публіцистики середини XVI ст. одним із перших серед російських дослідників проникливо вказав П.М.Мілюков:

«Коли у минулому столітті російська історіографія почала поступово освоювати свої джерела, джерела ці зустріли дослідника готовим поглядом, що склався за віки. Не дивно, що ця нитка, котру пропонували самі джерела, вела дослідника торованим шляхом, і складала для нього історичні факти в ті ж ряди, в які ці факти свого часу вкладалися в уявленнях сучасників. Таким чином, досліднику здавалося, ніби він робить відкриття, осмислює історію, а по суті він ішов на поводу наших філософів XV і XVI століть»².

Іншою була перспектива становлення національної схеми української історії:

«Із власних київських джерел київські інтелектуали не зуміли вивести того, що вивели звітти ж московські книжники: навіть такі освічені особи, як Захарія Копистенський та Афанасій Кальнофойський мусили вдаватися до московського «Сказанія про князів владимирських», уточнюючи генеалогію князів Стефана та Іллі Четвертинських – меценатів, яким вони присвячували свої книжки. Справа полягала у різниці історичних обставин Києва й Москви: генеалогії, укладені київськими вченими, стосувалися залишків руського вищого класу, тоді, як московитські генеалогії складалися як основа претензій могутньої й життєдіяльної династії. Ця династія здобула остаточну владу над Києвом у 1686 р., хоча й обіцяла в 1667 р. покинути його “через два роки”, а її гарнізони стояли там ще від 1654 р. Від 1670-х рр. у лави ідеологів цієї династії вливалися київські професори, такі, як Інокентій Гізель, і практиці встановлення безпосередніх зв'язків між Києвом св. Володимира та Києвом Могилянської академії невдовзі прийшов край. Відтоді весь арсенал теорій про славне київське минуле почали вживати на користь нових правителів Києва»³.

Із тих часів в українському історієписанні й закоренились уявлення про ієрархічність стосунків між двома православними народами.

¹ Пресняков А.Е. Дополнения // *Его же*. Княжое право в древней Руси: Лекции по русской истории: Киевская Русь. – Москва, 1993. – С.471–472.

² Мілюков П. Главные течения русской исторической мысли. – Санкт-Петербург, 1913. – С.177.

³ Шевченко І. Багатоликий світ Петра Могили // *Його ж*. Україна між Сходом і Заходом: Нариси з історії культури до початку XVIII ст. / Пер. з англ. – Л., 2001. – С.195.

Повноцінна модель-схема національної української історії була вироблена лише М.С.Грушевським та обнародована ним 1904 р. після публікації чергових томів фундаментальної «Історії України-Руси». Його програмна стаття «Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства»⁴ стала справжнім маніфестом в обороні писаною історією національної пам'яті українців.

«Проект Грушевського передбачав не просто написання сучасного типу історії, а специфічно національної історії українців. Її створення мало не просто заповнити наукову прогалину – відсутність систематичного викладу їхнього минулого, але й стати свого роду важливою культурною та політичною заявою, зробленою від імені українців. Самим М.С.Грушевським і людьми його покоління подібна маніфестація розглядалася як суттєвий фактор, що дозволяв точно окреслити національну фізіономію українського народу, а згодом і висувати від його імені вимоги виразнішого політичного виокремлення»⁵. Завдяки проекту М.С.Грушевського історія українців була міцно оперта на Київську Русь та Галицько-Волинську державу як її продовження.

Однак у XIX ст. пригадування і привласнення києво-руської історичної спадщини в культурній пам'яті України було доволі спорадичним і непослідовним. У тогочасному історієписанні «українська» (або «малоросійська») минувшина нероздільно пов'язувалася з історією козацтва. Вивчення Русі відбувалося у руслі «загальноросійської» («общерусской») історичної схеми, на основі династичного принципу, виробленого московськими книжниками-історіографами та прийнятого офіційною російською історіографією.

На початку XIX ст. києво-руське історичне минуле було монополічним надбанням великоросійського наративу. Ця, сказати б, монополізація відбулася завдяки інтелектуальним зусиллям М.М.Карамзіна, який задекларував безперервність російської історії, початки якої сягають епохи Київської Русі, та, що найголовніше, зумів переконати у цьому широку читацьку аудиторію. У головній його праці – «Історія держави Російської», опублікованій 1816–1829 рр., – значна увага приділялася висвітленню саме історії Русі. Виділивши її в окремий період він, тим самим, прагнув продемонструвати, що сучасна авторові Росія має глибоке історичне коріння, свою передісторію, котра не поступається минулому будь-якої європейської держави чи навіть перевищує її⁶. У візії М.М.Карамзіна

⁴ Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства // Статті по славяноведенію. – Санкт-Петербург, 1904. – С.298–303.

⁵ Толочко О.П. Києво-руська спадщина в історичній думці України початку XIX ст. // Верстюк В.Ф., Горобець В.М., Толочко О.П. Україна і Росія в історичній ретроспективі: Українські проекти в Російській імперії. – К., 2004 – С.251.

⁶ Ще у 1802 р. М.М.Карамзін писав (цит. мовою оригіналу):

«Мы не имеем нужды прибегать к басням и выдумкам, подобно грекам и римлянам, чтобы возвысить наше происхождение: слава была колыбелью народа русского, а победа – вестницей бытия его. Римская империя узнала, что есть славяне, ибо они пришли и разбили её легионы. Историки византийские говорят о наших предках как о чудесных людях, которым ничто не могло противиться и которые отличались от других северных народов не только своею храбростию, а и каким-то рыцарским добродушием. Герои наши в девятом веке играли и забавлялись ужасом тогдашней новой столицы мира: им надлежало только явиться под стенами Константинополя, чтобы взять дань с царей греческих. В первом-надесять веке русские, всегда превосходные храбростию, не уступали другим европейским народам и в просвещении, имея по религии тесную связь с Царем-градом, который делился с нами плодами учёности»

(див.: Карамзин Н. О любви к Отечеству и народной гордости // Его же. Сочинения в 2 т. – Т.2.: Критика. Публицистика. Главы из «Истории государства Российского». – Ленинград, 1984. – С.226).

Русь-Росія протягом усієї своєї історії зберігала характер єдиної держави, яка постала внаслідок об'єднання Новгородського та Київського князівств. У другій половині XII ст., за Андрія Боголюбського, який віддав Київ у володіння своєму братові Глібу, «це місто назавжди втратило право називатися столицею вітчизни», а сам Боголюбський «став істинним великим князем Росії»⁷. Плин історії переміщується з київського Півдня до Володимира на Клязьмі, а потому й до Москви. Відтак, сучасна М.М.Карамзіну Росія виставляється легітимним співтовариством спадкоємців Київської Русі. Такий наратив американська дослідниця Е.Томпсон визначає як «текстуальна імперія», пряме «текстуальне вираження агресивного націоналізму»⁸.

У 1837–1840 рр. з'явилася «Російська історія» М.В.Устрялова, яка відразу стала офіційним підручником, витримавши ряд перевидань. Ця книга, як влучно зауважив Ф.-Б.Шенк,

«позначила в російській історіографії поворот від “руської” до “російської” історії. Устрялов інтегрував в історичний наратив аспект “народності” та підвів “історичний фундамент” під уваровську триаду “православ'я – самодержавство – народність”. Його “Російська історія” мала зв'язати історію російської держави з історією російського народу. При цьому слово “народність” в Устрялова так само мало, як і в Уварова чи Карамзіна, позначає співтовариство різних народів імперії, розуміння “народності” стало, вочевидь, інструментом програми культурно-політичного російщення»⁹.

У 1830-х рр. питання про розмежування історичних первнів двох Русей – північної і південної – порушив О.М.Бодянський, праці якого¹⁰ поклали початок довготривалій дискусії в історіографії XIX ст., відомій із легкої руки Ю.І.Венеліна, як «суперечка між південцями та півничанами з приводу їхнього росизму»¹¹. Виводячи початки Русі з Надчорноморщини, О.М.Бодянський добачав різницю між південною та північною її гілками:

⁷ Карамзин Н.М. История государства Российского в 12 т. – Т.2/3. – Москва, 1991. – С.192.

⁸ Томпсон Е. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм. – К., 2006. – С.100.

⁹ Шенк Ф.-Б. Александр Невский в русской культурной памяти: Святой, правитель, национальный герой (1263–2000). – Москва, 2007. – С.198.

¹⁰ Бодянский О.М. О мнениях касательно происхождения Руси // Северный архив. – 1835. – Т.51. – №37. – С.61–86; №38. – С.117–141; №39. – С.173–199; *Его же*. О народной поэзии славянских племён. Рассуждение на степень магистра философского факультета первого отделения, кандидата Московского университета Иосифа Бодянского. – Москва, 1837.

¹¹ Венелин Ю. О споре между южанами и северянами насчёт их росизма // Чтения в Обществе истории и древностей российских. – Москва, 1847. – №4. Поціновуючи цю статтю, російський історик літератури й етнографії О.М.Пишін зауважував (цит. мовою оригіналу):

«Спор (который теперь хотят свалить на одно новейшее украинофильство) не подлежал сомнению. „Две народности“ действительно ещё не слились настолько, чтобы между ними не проявлялось разноречий и столкновений [...] Причина нетерпимости лежала в обычном предубеждении к другому племени или оттенку племени, а также в историческом предании. [...] Статья Венелина показывает, что существовал вопрос о „россизме“ южан и северян, т.е. о том, кто – южане или северяне – были „россы“ по преимуществу, кому из них принадлежит древняя русская история и заслуга основания русского государства и национальности – вопрос, который, наконец, прямо был поставлен в пятидесятых годах в полемике Погодина и Максимовича».

(див.: Пытин А.Н. История русской этнографии. – Санкт-Петербург, 1891. – Т.3: Этнография малорусская. – С.302–303).

«З усіх слов'янських племен північні й південні руси – найбільш несхожі між собою попри однаковість їх спільного найменування [...]. Але наскільки різняться північ і південь, настільки різняться їх мешканці – тут географічне ім'я якнайкраще узгоджується з етнографією. Такий розлад у властивостях цих русів та їхньої поезії зумовлений походженням, місцевістю і краями, що їх вони займають, різницями їх історичного та побутового життя [...]»¹².

До розв'язання дилеми першості «двох російських народностей», визначальної їх ролі у формуванні Давньоруської (Російської) держави та її національного типу у 1850-х рр. активно долучився М.П.Погодін. У 1856 р. він опублікував свої «Записки про давню російську мову»¹³. Ця стаття адресувалася І.І.Срезневському, у працях¹⁴ якого стверджувалося, що старокиївські літературні пам'ятки не мають ознак сучасної української мови, відтак її початки слід відносити до XIV ст. Українці не мають своїх народних пісень про київського князя Володимира, тоді, як билинна традиція заховала пам'ять про нього «у краях великоросійських». На основі цих спостережень М.П.Погодін дійшов висновку, що в XI–XIII ст. Середня Наддніпрянщина була заселена «великоросами», які перейшли звідси на північ після татарського спустошення, а «малороси» з'явилися у цих краях пізніше, примандрувавши з Прикарпаття. «Після татар, – доводив російський історик, – київські великоросіяни відсунулися на північ, та ще й до татар вони безперешкодно переходили на північ разом із князями»¹⁵.

М.О.Максимович присвятив критиці погодінської теорії спеціальну працю з красномовною назвою «Про удаване запустіння України в нашість Батиеве та заселення її новоприйшлим народом» (1857 р.), де заявляв, що галицько-волинські князі були «малоросами», а полоцькі – «білорусами»¹⁶. У своїх «Філологічних листах» до М.П.Погодіна, опублікованих 1856 р. у журналі «Русская беседа», М.О.Максимович, підкреслюючи «малоросійський характер» культури Русі, водночас заперечував мовну різницю між Північною та Південною Руссю в дотатарські часи:

«Ти розриваєш найближче родство російських нарід, за яким малоросійське та великоросійське нарідчя, або, говорячи повніше й точніше, південноросійська й північноросійська мови – рідні сестри, дочки однієї російської мови. [...] Якби мені довелося обирати з двох зол найбільш легке, то я радше згоден визнати

¹² Бодянский О.М. О народной поэзии славянских племён... – С.122–139. У своїх лекціях («Слов'янська археологія», «Слов'янське народоописання»), прочитаних у Московському університеті у середині XIX ст., О.М.Бодянский винайшов старожитній народ укрів: «Народ были украине или вкране, жившие по р.Укре на восток от Одрь» (див.: Бодянский О. Славянская археология // Відділ рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. – Ф. 99. № 33. – Арк. 81).

¹³ Див.: Погодин М.П. Записка о древнем языке русском // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. – Москва, 1856. – Т.5. – Вып.2; Москвитянин. – 1856. – №2.

¹⁴ Срезневский И.И. Мысли об истории русского языка. – Москва, 1849–1850. Пор.: Лавровский П. О языке северных русских летописей. – Москва, 1852.

¹⁵ Погодин М. Исследования, замечания и лекции о русской истории. – Москва, 1856. – Т.VII. – С.425–426.

¹⁶ Максимович М.А. О мнимом запустении Украины в нашествие Батиево и населении её новопришлым народом // Его же. Полное собрание сочинений. – К., 1876. – Т.1. – С.138–139.

відсутність різниць між Північною та Південною Руссю в дотатарський час, аніж розривати їх найближче родство до такої міри, як ти це робиш у своїй системі»¹⁷.

Як бачимо, М.О.Максимович обстоював ідею «спільних витоків» історії двох народів – російського та українського, і рівність їхніх прав на киево-руську спадщину. Будучи «великоросійським малоросіянином»¹⁸, він твердо стояв на позиціях єдності української та російської минушини. Погоджуюся із думкою О.П.Толочка про те, що М.О.Максимович принципово не визнавав окремішності української історії¹⁹.

Дискусія, що зав'язалася між Погодіним та Максимовичем, мала своє продовження. Відзначаючи подібність «малоросійської говірки» із сербською, П.Лавровський підтримав гіпотезу М.П.Погодіна, яка, на його думку, пояснює «родство малоросійської говірки з русинською карпатською та у загальних рисах із сербським наріччям, що могло легко розвинути у сусідніх із сербськими поселеннями Карпатах»²⁰. Натомість А.А.Котляревський доводив, що «південноруське плем'я, прямі нащадки котрого збереглися у сучасних нам малорусах або українцях, від найдавніших часів становило безпосередніх мешканців Дніпровського та Бузького басейнів»²¹.

Подібні думки, як і все українофільство загалом, піддавалися гострій критиці з боку російської публіцистики. Наприклад, професор Університету св. Володимира С.С.Ґогоцький у своїй статті «Ще декілька слів про українофілів», уміщеній у червневій книжці видаваного М.Н.Катковим «Русского вестника» за 1875 р., розмірковував про «дивні тенденції деяких українолюбців – витіснити нашу російську мову, замінивши її південноросійським просторіччям». У наступному випуску журналу він писав:

«Українолюбці не тільки уявляють собі Україну чимось самостійним та окремим від спільної і єдиної російської землі, але й думають, що наш російський південний захід повинен підкоритися вимогам і планам якихось там непроханих представників України... У своїх українофільських поривах вони захопилися ілюзією, нібито їхні українські марення можна поширити й на весь наш російський південний захід. Проте наш південний захід – не Україна. Від найдавніших часів російської історії цей російський край носить уже назву Русі, російського. Ще в ті часи, коли давня Русь простиралася на південь, можливо, не далі річки Рось та Переяслава, коли південніше цих меж були степи та нишпорили кочовики, на південному заході вже далеко та міцно була намічена історична смуга російської землі та російського

¹⁷ Максимович М.А. Филологические письма к М.П.Погодину. Письмо второе (13 июля) // Там же. – К., 1880. – Т.3: Языкознание. История словесности. – С.189–190.

¹⁸ Так назвав його М.П.Погодін в одному з листів (травень 1866 р.) (див.: Письма М.П.Погодина к М.А.Максимовичу с пояснениями С.И.Пономарева // Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. – Санкт-Петербург, 1882. – Т.XXXI, №2. – С.88).

¹⁹ Толочко О.П. Киево-руська спадщина в історичній думці України початку XIX ст. – С.335.

²⁰ Лавровський П. Обзор замечательных особенностей наречия малорусского с великорусским и другими славянскими наречиями // Журнал министерства народного просвещения. – 1859. – Июнь. – С.225–266.

²¹ Котляревський А.А. Были ли малороссы исконными обитателями Полянской земли, или пришли из-за Карпат в XIV веке? // Основа. – 1862 [окрема відбитка]. – С.11.

ладу життя. Через те там утвердилася назва Русі та російська самосвідомість майже одночасно з започаткуванням російської історії в Києві й Русі північно-східної – на берегах Клязьми та Оки... Україна – це ім'я зовсім не одночасне з походженням первинних частин давньої Русі, а значно більш пізні, і до того ж це назва лише смуги території південніше Києва»²².

М.Н.Катков, відзначаючи «різку особливість у малоросійському та білоруському говорах», задавався питанням:

«Чи заселені ці місця якимись народностями, що випадково приєдналися до російської та ввійшли до складу її держави? Ні, тут споконвіку жив російський народ, тут почалася російська держава, тут почалася російська віра, і тут же почалася російська мова. Тут уперше народилася історична самосвідомість російського народу, тут з'явилися перші пам'ятки його духовного життя, його освіти, його літератури. Південне й північне, західне та східне народонаселення Росії від самого початку усвідомлювало себе як один народ, та й в історії немає жодної ознаки, щоби між ними був якийсь народний розбрат, племінний антагонізм.

Убачаючи в українській мові «підступну польську інтригу» М.Н.Катков стверджував, що «малоросійської мови ніколи не було, і незважаючи на всі зусилля українофілів досі не існує»²³.

Уявлення про українську мову як «продукт польських впливів» і про «переміщення» києво-руської культури на Північ постали, як показав М.С.Грушевський, під впливом перебільшення масштабів та інтенсивності татарського спустошення в XIII ст.:

«Почались сі перебільшення давно, ще з XIII віку, не без певної тенденції оправдати перенесення митрополії з Києва до Володимира, а потім до Москви. Київ стратив свою вартість для ієрархії з упадком влади, престижу й економічних засобів київського князя і його боярства, і митрополити сліdkували за сими засобами, перетягаючи за собою і культурне середовище, а з ним витворюючи і нові перспективи в історіографічній концепції, в освітленню церковної і політичної традиції. А для оправдання сього дезертирства творилася легенда про повне спустошення старого, київського осередку, повний упадок і руїну його святощів, неможливі умови життя під татарською зверхністю і т.д. На сім потім вирости нові історіографічні концепції, які лягли основою нової історичної схеми, прийнятою історичною російською наукою»²⁴.

Монопольне присвоєння російським наративом києво-руської історичної спадщини у «малоросійському» історіографічному дискурсі підважив П.О.Куліш, який спробував розповісти історію українського народу його ж власними споминами в піснях та думках. В укладеному ним 1843 р.

²² Гогоцький С. Прибавление к статье «Ещё несколько слов об украинофилах» // Русский вестник. – 1875. – Т.118. – №7 (июль). – С.414.

²³ Катков М.Н. 1863 год. Собрание статей по польскому вопросу, помещавшихся в «Московских ведомостях», «Русском вестнике» и «Современной мысли». – Москва, 1887. – Вып.1. – С.275, 278.

²⁴ Грушевський М. «Малоросійські пѣсни» Максимовича і століття української наукової праці // Україна. – 1927. – Кн.6. – С.8–9.

творі «Україна. Од початку Вкраїни аж до батька Хмельницького» розповідь ведеться у формі народних дум і думою ж названо кожен із дванадцяти розділів²⁵. Для систематичного викладу матеріалу П.О.Куліш удався до розбивки поетичних текстів на вставки, зроблені на підставі «Історії русів». Починається оповідання в першій думі з того часу, коли після «Батієвого розорення» людність почала повертатися до своїх сплундрованих осель. Перед тим, у передмові, міститься прозова згадка про запровадження християнства за Володимира, а потім уже віршами у формі думи розповідається про князівські усобиці та зруйнування України Батием.

Це була його перша, нехай і наївна, спроба подолати відмежування Русі від наступної литовсько-польської доби. У 1846 р. П.О.Куліш підготував для дітей популярну «Повість про український народ», опубліковану спочатку у журналі для юнацтва «Звёздочка», а потому й окремим виданням²⁶. Автор трактував історію України як героїчну поему, що було характерно для просвітителя-інтелектуала, цілі якого ще «не академічні, а соціально-політичні: вони мають очистити й надихнути народ. Щоб досягти їх, потрібні моральні приклади з етнічної минувшини, що живо воскрешатимуть славетне минуле спільноти»²⁷.

Сучасники відзначали художню майстерність, з якою була написана ця книга, однак рішуче не погоджувалися з висловленою експліцитно автором думкою про самотність українського народу. Так, Ю.Ф.Самарін, дорікаючи П.О.Кулішеві, який недвозначно натякав, що «Україна могла б зробитися самостійною, якби не зрада дворянства й не владарювання Москви, що вбила її народність», доводив, ніби історична роль українського народу «в межах Росії, а не поза нею, у складі держави московської, для створення та звеличення якої так довго й наполегливо трудилося великоросійське плем'я, для чого принесено їм так багато кривавих жертв та страждань, що їх не звідали українці [...] ця держава врятувала і їх самостійність»²⁸. Хоч ця праця П.О.Куліша не становила політичної загрози для російського самодержавного режиму, вона все ж таки пізніше була використана для звинувачень автора у «злочинному сепаратизмі».

Ще у 1840-х рр. П.О.Куліш приступив до створення повного курсу історії України як історії народу, що прагнув до федеративного, автономного устрою. У 1861 р. перший розділ своєї праці він видав на шпальтах «Основи»²⁹. Кулішева «Історія України» була вельми популярною. Вона неодноразово публікувалась у різноманітних західноукраїнських виданнях³⁰, тим самим

²⁵ Див.: *Куліш П.* Україна. Од початку Вкраїни аж до батька Хмельницького. – К., 1843. – С.97.

²⁶ Повесть об украинском народе. Написал для детей старшего возраста Кулиш. – Санкт-Петербург, 1846.

²⁷ *Сміт Е.Д.* Національна ідентичність / Пер з англ. – К., 1994. – С.74.

²⁸ Из дневника, ведённого Ю.Ф.Самариным в Киеве, в 1850 году // Русский архив. – 1877. – Кн.2 (тетр.6). – С.231–232.

²⁹ *Куліш П.* Історія України од найдавніших часів // Основа. – 1861. – Кн.9. – С.78–107. Повністю цей твір було опубліковано в Галичині на початку ХХ ст.: *Куліш П.* Історія України од найдавніших часів // *Його ж.* Твори. – Л., 1910. – Т.6.

³⁰ Див.: Вечорниці: Літературне письмо для забави і науки (Львів). – 1863. – №7/11; Руска читанка для висшої гімназії / Уложив А.Барвінський. – Ч.ІІІ (Писана словесність). – Л., 1871. – С.245–259.

сприяючи утвердженню думки про те, що обидва береги Дніпра залюднені «народом українським». У своєму передньому слові П.О.Куліш, зокрема, зауважував:

«Піднявшись історію України написати, мушу я догодити землякам, котрі Україну свою кохають і шанують. Що ж, як не ту вони в мене старовину побачать, котру звикли собі по книжках вообразити? *Звикли в нас на історію України крізь наше козацтво споглядати і круг козацтва все рідне дійописання обертати* (тут і далі курсив мій – В.Р.). Тим часом саме козацтво було тільки буйним цвітом, а іноді й колючим будяком серед нашого дикого степу... Не крізь козачину треба нам на давнину дивитися, а з давнини на ближчі до нас віки, а в них і на козацтво споглядати. Давню історію України татарщина нам перебила. Після татарщини нові порядки по Україні постали, і тільки пам'ять про князів та їх усобиці зосталася»³¹.

Початки історичного життя «на Україні» П.О.Куліш пов'язував із першими писемними звітками про слов'ян, головню подніпровських полян:

«Як же степова подніпрянська обшир вбилась у хліборобство, тоді вже, мабуть, один люд на сій обширі загніздився, і вже кочовники не подужали його з розкішної ролі, оба-поли Дніпра, зігнати. Звемо ми народ сей – звідкіля б він не взявся – українським, бо давно вже він живе на узграниччі двох великих народів, не мішаючись ні з одним, ні з другим, ані свого обличчя, ані свого духу не одмінюючи. Назвався сей нарід Русь, з того часу, як почали над ним захожі з Балтицького побережжя князьки-русь панувати. Як же ще ніякого князювання на Подніпрянщині не заводилось, звали наших предків сусіде полянами, що вони в полях кохалися»³².

Скласти уявлення про Кулішеву візію історії Русі допомагає повніша його праця «Долі Київського великого князівства та удільних князівств Києво-Дніпровської Русі до татарського погрому», збережена у копії кінця XIX ст.³³ Хронологічною точкою відліку для автора було IX ст., коли війовничі руси вийшли на історичну арену. Цікавою є запропонована ним теорія походження Русі:

«Київська земля була сідалищем племені полян або росі – інакше русі, – що відзначалося найбільшою енергією та підприємливістю. Колискою цього племені були береги Азовського моря, з якими дніпровська Русь підтримувала зв'язки й надалі. Ставши міцно в Києві, заповзяті добичники об'єднали під своєю владою споріднені племена сіверян, дреговичів, кривичів, а потім утвердились у центрі ільменських слов'ян, дніпровська русь проникла на Оку та Верхню Волгу».

³¹ Куліш П. Історія України од найдавніших часів. – С.81.

³² Там само. – С.82.

³³ Кулиш П. Судьбы Киевского великого княжества и удельных княжеств Киево-Днепровской Руси до татарского погрома // Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. – Ф.І. – №28454. – 75 арк. Оpubл. з купюрами: Живописная Россия, Отечество наше в его земельном, историческом, экономическом и бытовом значении. – Санкт-Петербург; Москва, 1897. – Т.5: Малороссия, Подолия и Вольнь. – Ч.1. – С.193–220.

Становлення Русі-України й Русі-Росії відбулося, на його думку, унаслідок

«тих усобиць та великих лих, котрих руський Південь зазнавав від азійських вихідців. Північно-Східна, доти незначна частина руських володінь, почала набирати велику силу та значення. Цю окраїну, у центрі якої була невідома навіть на ім'я Москва, заселяли новгородські переселенці, що утвердилися серед туземного племені меря. Переміщення новгородських слов'ян із фінами дало народ, не схожий характером ані на смоленських кривичів, ані на чернігівських сіверян, ані на киево-дніпровських полян. Не поступаючись жодному слов'янському племені в любові до обласної незалежності, він цю любов поєднав з незвичною відданістю своїм князям».

Після розорення Києва військами Андрія Боголюбського, на думку П.О.Куліша, стався «великий поворот в історичному житті російського народу. Осердя і моральної, і речової сили перемістилося з Півдня на Північний Схід»³⁴.

«Південні області російської землі називалися Малоросією ще у часи варязькі; ім'я Україна дане деяким із них поляками, подібно до того, як москвитяни називали українцями межі своєї держави біля литовського й татарського рубежів. Але у другій половині XVII ст. почали в нас розуміти землі, на яких селились відпалі від Польщі малоросійські козаки. Оскільки поширення мови та звичаю є найбільш виразною пам'яткою минулого, то ім'я Малоросії в історичному сенсі повинно поширитися на сю територію, де малоруський елемент не підлягав ані її політичному, ані адміністративному поділу. [...] Татарський погром був таким нищівним ударом для Малоросії, що надовго перервалися племінні перекази, і в історії південноруського народу наступили вікові сутінки, не освітлені жодними докладними відомостями»³⁵.

Київська Русь для П.О.Куліша – період розквіту малоросіянства. Оцю Кулішеву, мовлячи словами Є.Ф.Маланюка, «здивленість у візію княжої державності»³⁶, демонструє і його неопублікований за життя роман «Владимирия», у передмові до якого автор стверджував: «Ми – давня Русь – коріння та основа Русі нової, що її справедливо називають Великою». Як доводить дослідник історичної прози П.О.Куліша Є.К.Нахлік, письменник був переконаний у тому, що «немеркнуча історична пам'ять про Київську Русь наснажить сучасні покоління українців до переможної боротьби за своє існування»³⁷.

Історичну амнезію українського народу П.О.Куліш пояснював польським та московським пануванням. Про останнє він, зокрема, у 1882 р. писав:

«Наші восточні сусіде, самою перевагою власти, сили, достатку, позбавили нас, у свою чергу, національного верховіття, і впослідили той елемент національної житні, котрий у людей наукових уважається найперший. Не роблячи нам ніякого насильства,

³⁴ Кулиш П. Судьбы Киевского великого княжества... – Арк.52–53, 61.

³⁵ Кулиш П. Киеводнепровская Русь после татарского погрома // Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. – Ф.І. – №28453. – Арк.2–3.

³⁶ Маланюк Є. В Кулішеву річницю (†1897) // Його жс. Книга спостережень. – Торонто, 1962. – С.224.

³⁷ Нахлік Є. Роман «Владимирия» в контексті історіософських шукань П.Куліша // Київська старовина. – 1998. – №3. – С.88.

вони вичеркнули нас із книги живих націй, а давню нашу національну давнину присвоїли собі, яко річ, про котру, за нашим мовчанням, ніхто інший не озивався»³⁸.

На початку 1860-х рр. думку про відмінність плину історичного розвитку Південно-Західної та Північно-Східної Русі гранично чітко сформулював М.І.Костомаров:

«Одні й ті ж загальні начала на півдні встановлювалися, утверджувалися, видозмінювалися по-іншому, ніж на півночі. До половини XII ст. північ, а особливо північний схід, нам мало відомі. [...] Єдине, що ми знаємо про північний схід, це те, що там було слов'янське народонаселення посеред фінів, і то зі значною перевагою над останніми; що край цей мав ті ж загальні зачатки, як і решта земель російського світу; проте не знаємо ані подробиць, ані способу застосування загальних начал щодо конкретних умов. На півдні, між тим, увесь народ південноруський на початку XI ст. відчутно відрізнявся єдністю; попри князівські перепони, він безнастанно нагадував про свою єдність подіями власної історії; він засвоює ім'я Русі: в нього єдині загальні спонування, одні головні обставини рухають ним; його частини тяжіють одна до одної, – тоді, як землі решти відгалужень слов'янського племені, наприклад, кривичі, відокремлюються своєрідними частинами у загальній сув'язі»³⁹.

У XV–XVI ст., коли завершувалися процеси формування Московської держави,

«руське ім'я зробилося і для півночі, і для сходу тим самим, чим віддавна було, як винятковий набуток південно-західного народу. Відтак останній залишився мовби без назви, його місцеве ім'я, котре інший народ використовував суто як загальне, зробилося для того іншого тим, чим досі було для першого. У південноруського народу було нібито вкрадене його ім'я»⁴⁰.

М.І. Костомаров обґрунтовував спадкоємність форм, основних течій і напрямів, які пов'язували життя українського соціуму XVI–XVII ст. з Руссю. Одним із таких явищ української історії, витоки якого сягають давньоруської доби, було, на думку історика, козацтво:

«Староруські елементи, розвинуті до відомої міри ще у XII ст. [...], виступають блискучим метеором у формі козацтва. [...] Козацтво у XVI і XVII та удільність XII й XIII ст. набагато більше схожі між собою, ніж можна уявити: якщо риси схожості зовні слабкіші порівняно з рисами зовнішньої несхожості, зате набагато більш істотна внутрішня схожість. Козацтво також різномірного типу, як і давні князівські дружини, також у ньому є домішок тюркського елементу, також у ньому панує особиста воля, те ж прагнення до цієї мети, що само себе паралізує та знищує, – та ж невизначеність, та ж непостійність, те ж зведення та скидання ватажків, ті ж сварки через них»⁴¹.

³⁸ Куліш П. Зазивний лист до української інтелігенції // *Його жс.* Твори. – Л., 1910. – Т.6. – С.571.

³⁹ Костомаров Н.И. Две русские народности // *Его жс.* Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования. – Санкт-Петербург, 1903. – Кн.1. – Т.І. – С.39–40.

⁴⁰ Там же. – С.37.

⁴¹ Там же. – С.44.

В іншій своїй праці – «Думки про федеративне начало у Давній Русі», – уперше опублікованій 1861 р. у журналі «Основа», історик стверджував, що розвиток державного ладу на Русі відбувався двома шляхами:

«З одного боку, до складання всієї руської землі у загальнодержавне тіло, а, з іншого, – до утворення в ньому політичних спільнот, які, зберігаючи кожна свою самобутність, не втрачали б між собою зв'язку та єдності, що виражались в їх сукупності. Це начало федерації не становить в історії нашої чогось винятково властивого слов'янському племені. [...] Руська земля була надто великою для швидкого утворення з себе єдиногодержавного тіла; племена, котрі заселяли її, були занадто різновидними, щоби стрімко злитися в один народ; саме слов'янське плем'я, яке мало найбільше підстав зробитися пануючим, першим серед інших, було розділене на другорядні племена, що мали передумови довгого окремого існування»⁴².

На думку М.І.Костомарова, у період удільно-вічового ладу окремі народності, що входили до складу давньоруської держави, почали виявляти своє самостійне життя. Із кількох дрібних народностей склалися шість великих утворень: південноруське, сіверське, великоруське, білоруське, псковське та новгородське. Ці народності були поєднані між собою федеративним зв'язком. Так Русь федералізувалася, і федерація, стверджував історик, була політичною формою, якої вона почала набувати.

Ця публікація відразу ж привернула увагу наукової громадськості, викликавши жваву полеміку. К.М.Бестужев-Рюмін в опублікованій 1872 р. фундаментальній монографії «Російська історія» ставив під сумнів спробу М.І.Костомарова підвести під поділ Русі на землі етнографічну основу:

«Питання про етнографічні особливості різних місцевостей досі ще недостатньо роз'яснене: необхідні більш точні спостереження, потрібні місцеві словники; але й тепер уже безперечно, що ці місцеві особливості не утворюють не лише особливих народностей, але навіть особливих племен, що різниця між великоросійським та малоросійським наріччями менша, аніж між hoch deutsch та riat deutsch, між langue d'oc і langue d'oïl й т.ін. Ці народності з'єднувалися між собою федеративним зв'язком. Але у чому полягала дана федерація? По-перше, в єдності походження та мови; по-друге, в єдиному князівському роді; по-третє, у християнській вірі та єдиній церкві. Проте, де ж єдині зв'язуючі інституції? Наука називає федерацією такий устрій, за якого складові, користуючись значною самостійністю, поступаються частиною своєї самодержавності на користь єдиної центральної влади, представленої якоюсь постійною інституцією або конгресом чи президентом із сеймом. У Давній Русі не було таких інституцій – влада великого князя ґрунтувалася на звичаї»⁴³.

Між тим, попри скептицизм представників історико-юридичної школи, федеративна теорія М.І.Костомарова здобула чимало прихильників не

⁴² Костомаров Н. Мысли о федеративном начале в Древней Руси // Основа. – 1861. – Кн.1 (январь). – С.121.

⁴³ Бестужев-Рюмин К.Н. Русская история. – Москва, 2007. – С.157–158.

тільки у наукових колах, але й серед широкої громадськості. Причиною цього було, як указував М.С.Грушевський, «що в тих часах у староруськім устрою й відносинах залюбки шукали тих явищ і моментів, які інтересували суспільність у сучасності, і супроти актуальності федеративної теорії в тодішній суспільності, особливо українській, федеративне об'яснення староруського устрою було дуже привабливим і знаходило багато прихильників»⁴⁴. Історична теорія М.І.Костомарова про федеративні засади в організації Київської Русі постанала зі сповідуваної ним ідеї української народності на федеративному ґрунті, романтичних поривань до утворення слов'янської федеративної республіки з центром у Києві.

Погляди М.І.Костомарова про організацію давньоруської державності на засадах федеративного устрою поділяв В.Б.Антонович⁴⁵. Однак, зосереджуючи увагу головню на історії народу, вчений відсував на другий план роль держави. Він добачав у ній одну із вищих форм організації політичного життя спільноти. Як і М.І.Костомаров, В.Б.Антонович розвивав теорію про спадкоємність давньоруської дружини й козацтва, доводячи безперервність, тяглість української історії. Саме він запровадив в історіографічний обіг термін «Русь-Україна». Згадуючи своє перебування у Києві влітку 1885 р., О.Г.Барвінський зауважував у спогадах, що саме під час обговорення з В.Б.Антоновичем питання про видання «Руської історичної бібліотеки» в Тернополі, аби «усталити вислів щодо нашого народу й краю у супротивности до Московщини», за порадою останнього «прийнято прикметник *українсько-руський* у супротивности до *великоруського*, а іменник *Україна-Русь* у супротивности до *Московщини*»⁴⁶.

У своїй відомій статті «Київ, його доля та значення з XIV по XVI ст. (1362–1569)», яка відкривала перше число новозаснованого журналу «Киевская старина», В.Б.Антонович спростував поширену думку «нібито після Батиевого нашествия Київ було перетворено на руїни, київська область геть спорожніла і перестала брати будь-яку участь у політичному та культурному житті Росії». Він також піддав критиці теорію М.П.Погодіна про «переміщення великоросів на північ із Київщини і залюднення останньої вихідцями з Карпат», а також польських авторів (М.Ґрабовський, К.Шайноха), які обстоювали ідею «гаданого запусіння краю, колонізували його польськими вихідцями, забуваючи при цьому пояснити, чому ці вихідці, що нібито прийшли з берегів Вісли, представляють у XVI ст. суцільну масу з характером руської, а не польської історії». В.Б.Антонович доводив:

«Київ зі своєю областю не представляв повної пустки, що очікувала на іноземних колоністів, але, навпаки, брав діяльну участь в

⁴⁴ Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – К., 1993. – Т.3. – С.538. Сам М.С.Грушевський також був прихильником трансформації Російської імперії у конституційну федерацію (див.: Грушевський М. Конституційне питання і українство в Росії // Літературно-науковий вісник. – Т.30. – Л., 1905. – С.245–258). Ширше про федералістський проект М.С.Грушевського та спроби його реалізувати у політичній практиці початку XX ст. див.: Корольов Г.О. Федералізм у конституційному проекті М.Грушевського на початку XX ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2007. – Вип. XIV. – С.173–179.

⁴⁵ Антонович В.Б. Лекції по русской истории // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. – Ф.І. – Спр. №8101. – Арк. 144–145, 242; *Его же*. История Руси до монголов: Курс лекций // Там само. – Спр. №1159. – Арк. 48–49.

⁴⁶ Барвінський О. Спомини з мого життя. – К., 2004. – С.368.

історичному житті західної половини Росії, здебільшого керуючи розвитком цього життя, у всякому разі займаючи в його перебігу доволі почесне місце»⁴⁷.

М.П.Драгоманов, докоряючи українським історикам за неясність, говорячи словами Д.І.Дорошенка, «національного штандпункту, за пристосування до пануючих офіціальних російських поглядів»⁴⁸, обстоював ідею цивілізаційної тяглості давньої Русі й сучасної їй України: «За своїми рисами Київська Русь Володимира, Нестора, автора “Слова про Ігорів похід” була також південно-західна Русь, котра у злегка зміненому вигляді жила й досі живе під ім'ям Малоросії»⁴⁹. На початку 1870-х рр. він разом з В.Б.Антоновичем задумав підготувати корпус історичних пісень і верифікувати їх за допомогою літописів та інших першоджерел, у такий спосіб осягнувши історію «громадянського життя на Україні». У 1874 р. з'явився перший із черги упорядкований ними том «Історичних пісень малоруського народу». Убачаючи у народних піснях «*поетичну історію громадських явищ у Південній Русі*» від IX до середини XIX ст., укладачі при цьому проголошували, що приймають «за вихідний пункт політичної історії південноруського народу утворення військових дружин, котрі, маючи потім на своєму чолі князів із роду Рюриковичів, поряdkували долями Південної Русі до татарського нашествия та після зміни правлячої династії на Гедиміновичів»⁵⁰. Спадкоємцем цього дружинного, князівсько-боярського елементу, на думку авторів, було козацтво.

Героїзація козацтва стала визначальною рисою тодішньої української історіографії. Ця тема популяризувалась у багатьох виданнях, оспівувалась у поетичних творах та художній літературі. Натомість киево-руське минуле залишалося на маргінесах літературної творчості українських письменників. У цьому скромному доробку знаходимо лише ряд переспівів «Слова про Ігорів похід»⁵¹ та кілька високохудожніх оригінальних літературних замальовок. Зокрема, перу І.Я.Франка належить трагедія «Олег Святославич Овруцький», дума «Святослав Хоробрий» та оповідання, написане за мотивами «Слова про Ігорів похід» – «Сон князя Святослава». У 1877 р. К.М.Устиянович завершив трилогію під назвою «Володимир Великий». Для українського галицького театру, яким відало засноване у 1861 р. товариство національно свідомої інтелігенції в Галичині «Руська бесіда», він написав також трагедію «Ярополк І»⁵².

⁴⁷ Антонович В. Киев, его судьба и значение с XIV по XVI столетие (1362–1569) // Киевская старина. – 1882. – Т.1 (январь). – С.48.

⁴⁸ Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії. – К., 1996. – С.139.

⁴⁹ Драгоманов М. Малороссия в её словесности // *Его же*. Вибране («...Мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні»). – К., 1991. – С.6.

⁵⁰ Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл.Антоновича и М.Драгоманова. – К., 1871. – Т.1. – С.V.

⁵¹ Пристрасна увага до цієї доволі сумнівного походження пам'ятки була зумовлена тим, що до її аналізу було, за словами М.С.Грушевського, «приложено нові ідеї народності, пересаджені на східнослов'янський ґрунт і особливо живо прийняті серед українців» (див.: *Грушевський М.* Історія української літератури: В 6 т., 9 кн. – К., 1993. – Т.2. – С.165).

⁵² Зберігається у відділі рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України (ф.79, спр. №47).

Літературно добре змайстрована невелика популярна книжечка пера І.С.Левицького (Нечуя) про перших київських князів. Свою оповідь про княжі часи в історії України автор починає із заяви про те, що в IX ст. «український народ оселився на тих землях, де він і тепер живе». Він досить коректно та стримано переповідає історію Русі до «Батиевої навали», а завершуючи свою працю, наголошує на спадкоємних правах сучасного йому народу на києво-руську спадщину: «Хоч удільні князі жили дуже давно, але народ по селах і досі співає про них пісні, хоч і сам не знає, що про них співає. В колядках і щедрівках і до сего часу удержалася пам'ять про таку давню старовину»⁵³. Видана у Львові в 1878–1881 рр.⁵⁴, вона користувалася незмінною популярністю серед галицьких українців.

Києво-руська традиція стала предметом посиленої уваги гуртка галицьких романтиків, відомого як «Руська трійця». У давньоруському минулому й народній мові вони вбачали один із символів «народності», а у своїх наукових працях та літературних творах із гордістю висловлюються про державну могутність та славу княжої Русі⁵⁵. На думку М.М.Кордуби, галицьке відродження 1840-х рр. «нав'язувалося до князівських, а не козацьких» часів тому, що у другій половині XIX ст. «пишне боярство та князі більше підходили до псевдоаристократичної ідеології тодішніх священничих родин, серед яких це відродження відбувалося, ніж “козацька голота”, а також тому, що про козаків тоді в Галичині крім того, що це був своєвільний елемент, котрий не признавав ніякої влади і все бунтувався, нічого не знали»⁵⁶.

Вагомим чинником, що обумовлював піднесення інтересу галицької історичної думки до києво-руського минулого, було русофільство (москвофільство)⁵⁷. Для представників цієї суспільно-політичної течії княжа доба була мірилом вартості ідеальної державності та організації спільноти. Однак уже у другій половині XIX ст. русофільство було подолане конкуруючим та більш потужним напрямком – народовством. Так, один із керівників народовців О.С.Терлецький у своїй публіцистичній статті 1874 р. (опублікована у галицькій «Правді») дошкульно критикував русофілів саме за те, що вони

«рилися у тій князівській та боярській славі, у тих споминах найпоганішої доби історичного життя, над якими повинно плакати кожне живе руське серце, про які найлучше було б, якби їх мож забути на віки. Як би мож забути! Так ні, не дали нам наші старовіри забути про них, – своїми непевними руками вони розкрили перед нашими очима той плюгавий образ кривавого князівського панування, та й ще показували на него народові як на образ

⁵³ *Левицький І.* Перші київські князі Олег, Ігор, Святослав і святий Володимир і його потомки. – К., 1876. – С.5–6.

⁵⁴ *Левицький І.* Історія Русі в 4 вип. – Л., 1878–1881.

⁵⁵ *Стеблій Ф.* Традиції давньоукраїнської державності як чинник легітимізації національно-політичних аспірацій галицьких українців в епоху національного відродження (перша половина XIX ст.) // IV Міжнародний конгрес українців. Одеса, 26–29 серпня 1999 р.: Доповіді та повідомлення. Історія: Ч.I: Від давніх часів до кінця XIX ст. – Одеса; К.; Л., 1999. – С.285.

⁵⁶ *Кордуба М.* В обороні історичної правди // Літературно-науковий вісник. – 1931. – Кн.5. – С.432.

⁵⁷ Ширше про цей суспільно-світоглядний феномен див.: *Wendland A.V.* Die Russophilen in Galizien (Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Russland 1848–1915). – Wien, 2001. – 644 s.

найбільшої слави і щастя народнього, як на найкращий темат до згадування славної бувальщини! Отакими ідеалами кормили себе ті люди, що взялися за велику працю піднесення народу! Не серед самого народу, не під сільською стріхою, не з теперішнього і не для теперішнього життя вони збирали той матеріал, який мав служити за підвалину для нового народнього життя. Деся із-під передісторичних могил, із предавnezної старосвітської минувшини вони позбирали кілька спорохнілих трупів, кілька зогнених трісочок із давнього розваленого народнього будинку, і тими трупами, тими зогненими трісочками, тими мертвими і студеними як камінь споминами хотіли воскресити нарід»⁵⁸.

Українське історієписання XIX ст. не знайшло у давньоруському минулому твердої точки опори для створення базованої на ньому системи національно-культурної ідентифікації, прийнятої всіма прошарками населення. Героїзація козаччини була визначальним чинником розвитку вітчизняної історіографії XIX ст., через що наукові дослідження мінімізували інтерпретативні зміни у викладах національної історії та її відмежування від «звичайної схеми “руської” історії».

⁵⁸ Терлецький О. Москвофіли й народовці в 70-х рр. // Літературно-наукова бібліотека. – Л., 1902. – Ч.37. – С.14–15.

Regardless of “antique stuff”, the Kyiv Rus’ past in historiography of XIX attracted ever more attention of that time intellectuals, who searched for the sources of national traditions and identity roots in it. Generally, the article describes the processes of reminiscence and appropriation of this heritage in national (Russian and Ukrainian) historiographies.

